

שלושה מודלים של חינוך: זכויות, יכולות והון אנושי

תקציר

הספרות המחקרית מביאה לידי ביטוי 3 ייצוגים שונים של תפיסות לגבי חינוך. שלושת המודלים מבטאים שיח שבוחן את השדה החינוכי מהיבטים שונים.

תפיסת החינוך כהון אנושי

תפיסת ההון האנושי פותחה על ידי קבוצת כלכלנים מאוניברסיטת שיקגו. תיאוריית ההון האנושי רואה בחינוך אמצעי ליצירת מיומנויות והשקעה ביכולת הייצור של העובד. חינוך חשוב עבור החברה משום שהוא מעלה את יעילות העובדים ומסייע בקידום הפרט בעולם העבודה. ההתייחסות לידע ומיומנויות היא כהשקעה ביצרנות העבודה ולכן ניתן להגיע להערכה של כדאיות באמצעות סוגים שונים של חינוך. לתפיסה של חינוך כידע ומיומנויות אשר משמשים לשם השקעה יצרנית יש מספר חסרונות והם באים לידי ביטוי הן בחברות המתפתחות והן בחברות פוסט-תעשייתיות, כמתואר להלן:

- א. גישה זו מצמצמת את שדה הראייה ומתעלמת מרכיבים תרבותיים, חברתיים וכדומה.
 - ב. גישה זו מייצגת תפיסה אינסטרומנטאלית ולכן היא רואה בחינוך אמצעי בלבד. לאור זאת, איכותו של החינוך יכולה לבוא לידי ביטוי רק במידה והוא תורם להעלאת היצרנות.
 - ג. האופי האינסטרומנטאלי של התפיסה החינוכית גורם לאפליה של קבוצות חלשות (למשל, אפליה שקיימת בהודו אשר רואה בחינוך של גברים נכס כלכלי, להבדיל מחינוך של נשים).
- יש לציין כי תפיסת החינוך כהון האנושי היא גישה צרת אופקים ומזיקה. יחד עם זאת, מוצע לא לשלול תפיסה זאת, אלא להכיר בה כאחד הרכיבים של תחום החינוך.

תפיסת החינוך כזכות

תפיסת החינוך כזכות אופיינית לארגונים בינלאומיים שעוסקים בחינוך, כמו אונסק"ו ואוניס"ף. ברמת המדיניות תפיסה זאת קשורה לתנועה "החינוך לכולם". שיח זכויות האדם מדגיש את החשיבות הפנימית של החינוך כשלעצמו ולכן מבחינה קונצפטואלית מדובר באנטי-תזה לתפיסת ההון האנושי. כלומר, גישה אינסטרומנטאלית כנגד תפיסה ערכית; יעילות כנגד צדק; אדם כיצור כלכלי כנגד אדם כיצור מוסרי ופוליטי; נטייה להפליה כנגד דגש על שוויון. יחד עם זאת, יש להצביע על מספר הגבלות ובעיות שמאפיינות את התפיסה הזאת:

- א. לרוב, שיח הזכויות נשאר ברמת הרטורית בלבד.
- ב. קיימת סכנה של צמצום זכויות לתחום המשפטי בלבד. כלומר, שיח הזכויות הופך משיח מוסרי לשיח לגליסטי – חוקי.
- ג. תפיסה זאת מדגישה את הצורך ליצור גישה שווה למערכת החינוך, אך אינה יוצרת תנאים למעורבות של הקבוצות המודרות באוכלוסייה.
- ד. גישה זאת ממוקדת במדינות ובממשלות בלבד.

התקציר מבוסס על המאמר:

Robeyns, I. (2006). Three models of education: Rights, capabilities and human capital.

Theory and Research in Education, 4(1), 69 – 84.

תפיסת החינוך כיכולת

אמרטיה קומר סן (Kumar Sen, 1999) סבר שיש לראות בחינוך מעבר לתפיסה של "הון אנושי", ומתח ביקורת על התפיסה החוקית של חינוך כזכות. לדבריו, גישת היכולות היא האלטרנטיבה לשתי הגישות, וזאת מפני שיכולות הן תפקודים שבן אדם יכול להשיג והם מהווים מרכיב בסיסי של החיים (להיות בריא, להיות משכיל, להיות עובד וכו'). לעומת זאת, התפקודים של גישת ההון האנושי והחינוך כזכות מצביעים על תוצאות והישגים. בנוסף, גישת היכולות מצביעה על הזדמנויות אמיתיות שבהן ניתן להגיע למצבים בעלי ערך של קיום ועשייה. כמו כן, היא מהווה מסגרת נורמטיבית רחבה לשם הערכת איכות החיים, הסדרים חברתיים, עיצוב של מדיניות והצעות לשינוי חברתי.

החינוך תופס מקום חשוב במערכת היכולות, וזאת לאור חשיבותו ותרומתו לפיתוח האנושי גם בהיבט האינסטרומנטלי. קומר סן טוען כי לחינוך יש ערך עצמי והשכלה מאפשרת ותורמת לפיתוח של האישיות (ולכן זאת יכולת חשובה כשלעצמה). אך יחד עם זאת, חינוך חשוב גם כאמצעי להרחבה של יכולות אחרות. הוא טוען שעל החברה לשאוף להרחבת היכולות של אזרחיה, אך להימנע מלדחוף אותם לתפקודים כאלה ואחרים. מבחינה מוסרית החברה מחויבת לדאוג ליכולות ולא לתפקודים, ולכן החברה חייבת לדאוג לחינוך אזרחיה גם בתור יכולת שקיימת בפני עצמה וגם בתור כלי חיוני עבור השגת יכולות אחרות.

יש לציין את האופי האינטרדיסציפלינרי של גישת היכולות. מרבית התיאוריות הנורמטיביות מוגבלות וזאת בשל הדיסציפלינה שבמסגרתה הן מתקיימות (למשל, תיאוריית ההון אנושי מוגבלת על ידי הכלכלה הניאו-קלאסית שבמסגרתה היא נוצרה). לעומת זאת, גישת היכולות מציעה ראייה רחבה וכוללת של מדיניות או סדר חברתי, והיכולות המושפעות ממנה.

לסיכום, ניתן להצביע על הבדלים העיקריים בין שלושת הגישות לחינוך: גישת ההון האנושי מדגישה את הפן האינסטרומנטלי של החינוך, בעוד שגישת הזכויות מדגישה את ערכו הפנימי, ולהבדיל גישת היכולות משלבת בין שניהם. גישת ההון האנושי נעוצה במקורות כלכליים, גישת הזכויות – מבוססת על המסורת המשפטית והאתית שלה ושתייהן מגדירות כיצד יש ליישמן בתחום החינוך. יחד עם זאת, עדיין קיימת עמימות מסוימת באשר למימוש של גישת היכולות בשדה החינוכי, אם כי לאחרונה חלה בכך התקדמות. גישת היכולות מצביעה על סדר עדיפויות בהערכת איכות החיים והסדרים חברתיים, אך יחד עם זאת היא זקוקה לשילוב של תיאוריות סוציולוגיות נוספות על מנת להיות מיושמת במקרים ספציפיים. קומר סן מציע את שיח היכולות כמסגרת שבה ניתן להשתמש בקבוצות וגם בקרב אנשים פרטיים הפועלים למען שינוי חברתי. ניתן לומר שבאופן כללי גישת היכולות תואמת יותר להעשרת והעמקה בחינוך מאשר גישת ההון האנושי, וזאת מפני שהיא מצמצמת את ההתערבות בתחום הכלכלי להיבט החינוכי בלבד. בעוד, שגישת הזכויות מצמצמת את היקף התערבותה. להבדיל משתי הגישות האחרות, גישת היכולות שמה דגש גם על מעורבות פעילה בחינוך עבור קבוצות שמודרות באוכלוסייה.